

A la recerca del gran clàssic nacional: l'aposta de Joan Fuster per Joanot Martorell

Mireia FERRANDO SIMÓN
Universitat de València

CONSIDERACIONS PRÈVIES

Aquestes pàgines demanen, d'antuvi, una felicitació sincera a les institucions implicades en l'organització d'aquesta jornada acadèmica amb motiu del centenari de Joan Fuster (1922-1992). Tampoc no podria avançar sense manifestar-los un agraïment cordial per haver-hi considerat la meua presència, fet que és per a mi tot un honor i un privilegi. Em sembla que la jornada reuneix els al·licients necessaris per a emmarcar-se dins dels aspectes positius que, seguint Fuster (2011, p. 551), poden resultar de les commemoracions centenàries, atès que, dins de la seua «banalitat intrínseca», poden contribuir a actualitzar dades i coneixements al voltant de persones o esdeveniments que ho mereixen. Si més no, la voluntat d'actualitzar Fuster ha quedat reflectida amb encert en el títol escollit pels organitzadors —«La vigència de Joan Fuster»—, així com també en les diverses contribucions de la resta d'especialistes.

Agafaré momentàniament aquest títol, concretament la paraula «vigència», per tal d'explicar el moll de l'os de la meua intervenció, perquè hi apunta directament. I és que, segons llegim a l'entrada «Lectura» del *Diccionari per a ociosos*, la vigència és per a Fuster el tret intrínsec, definitori, d'un clàssic:

Si la cultura, acceptada com un patrimoni, i si el clàssic, consagrat com a valor innegable, continua tenint sentit, és, en definitiva, per la seva permanència en l'ordre de les vigències actuals. Al cap i a la fi, tots distingim clarament el que és «arqueologia» i el que no ho és. Una obra literària de fa cinc, deu, vint o més segles, pot conservar, més o menys íntegres, els seus al·licients, i això la redimeix de qualsevol titlla d'ancianitat. El clàssic no és clàssic per ser antic, sinó perquè segueix sent «modern», «actual». (Fuster, 1978, p. 95)

Ara bé, és aquesta vigència una condició suficient per a elevar una obra o un autor a la categoria de clàssic? Si pensem en la quantitat d'obres passades i presents que poden ser qualificades com a vigents però no com a clàssiques, la resposta és, naturalment, negativa. Què és, doncs, un clàssic i què cal perquè el puguem considerar com a tal? En les pàgines següents intentaré, en primer lloc, contestar aquestes preguntes i, en segon lloc, aportar les raons per les quals Joan Fuster apostà pel *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell, com a la gran obra clàssica de la literatura catalana.

Aquesta és la tesi que sostinc després d'haver manejat i creuat papers fusterians de tot tipus (articles, notes de lectura, conferències, correspondència, etc.) i d'haver comprovat com l'atenció al *Tirant* va ser ininterrompuda durant tota la seua vida literària: des d'almenys l'any 1952, quan escriu unes reflexions que resulten de la relectura de la novel·la —que publicarà uns anys després a la revista *Pont Blau*—, fins l'any 1991, un any abans del seu traspàs, quan pronuncia una conferència de caire acadèmic sobre l'obra.¹ És una atenció privilegiada i sostinguda en el temps que contrasta amb la de caràcter més puntual que va prestar a altres grans figures medievals, com ara sant Vicent Ferrer, Jaume Roig i Isabel de Villena, i fins i tot a un altre aspirant avantatjat a clàssic com podia ser Ausiàs Marc. Però, paradoxalment, és també una atenció —l'atenció de Fuster al *Tirant*— que no ha estat estudiada ni tan sols comentada detingudament. Abans d'endinsar-nos-hi, abordem, doncs, la importància i les funcions dels clàssics.

QUÈ ÉS UN CLÀSSIC, QUÈ CAL PER A SER-HO I PER QUÈ EN CAL UN

Les comunitats lingüístiques amb cultura escrita, tinguen o no la condició de comunitats estatals, tendeixen a promoure la conversió en clàssics d'algunes de les seues figures literàries. Encara que se sol aplicar el concepte de clàssic a més d'un escriptor dins una mateixa literatura, tal com veiem en la literatura grega i en la llatina, la tendència de les llengües modernes és a singularitzar-ne un: Dant a Itàlia, Cervantes a Espanya, Shakespeare a Anglaterra, Camões a Portugal, Goethe a Alemanya, Ibsen a Noruega, per exemple.² Aquesta operació, en les di-

1. En realitat, sabem que l'interès de Fuster pel *Tirant* comença si més no cap a 1947, any en què adquirí l'edició de Martí de Riquer a l'Editorial Selecta. Fruit d'aquella admiració inicial per la novel·la de Martorell és el fet d'adoptar els pseudònims *T. Blanch* i *T. B.* en algunes de les seues col·laboracions a l'*Almanaque de 'Las Provincias'* i a la revista *Verbo* durant la dècada dels quaranta i dels cinquanta. Cf. Mireia FERRANDO SIMÓN (2018), «Pseudònims i anònims de Joan Fuster en la revista *Verbo* (1946-1956)», *Revista Valenciana de Filologia*, vol. 2, núm. 2, p. 269-288.

2. El cas de França en seria, potser, l'excepció més destacada, ja que figures com Montaigne, Voltaire, Rousseau o Victor Hugo comparteixen aquesta consideració.

verses cultures occidentals, es dona sobretot als segles XVIII i XIX, quan té lloc el procés de consolidació dels estats nació i, concretament al segle XIX, en el cas de les nacions sense estat; és, possiblement, un dels fenòmens més distintius dels nacionalismes europeus d'arrel romàntica (Dović i Helgason, 2017, p. 68). He de remarcar ací que, entre els grans clàssics, les dones brillen per la seua absència. En tot cas, des d'una altra òptica, figures com les medievals Cristina de Pisan o Isabel de Villena sí que han merescut una alta consideració, quasi equiparable a la d'escriptores clàssiques.

La primera condició per a elevar un escriptor a clàssic és que hi haja un consens dins de la nació a la qual pertany respecte a la seua excel·lència literària. Cal advertir, però, que la categorització dels clàssics es troba molt lligada a consideracions de caire polític. És la necessitat de les nacions de legitimar-se el que crea aquests símbols en el context del sorgiment històric de les literatures nacionals —els crea o bé els construeix històricament, en el sentit d'allò que Eric Hobsbawm i altres historiadors denominen «l'invent de la tradició» (Hobsbawm i Ranger, 1983). Un cas paradigmàtic és el de Dant, íntimament vinculat a la unificació nacional d'Itàlia.

Al costat d'aquesta funció simbòlica de cohesió interna, nacional, que s'atorga als escriptors clàssics, d'aquesta voluntat d'impulsar per mitjà dels seus noms un sentiment d'identitat col·lectiva, els clàssics són instruments de visibilització davant d'altres nacions. Els casos de Cervantes, Shakespeare, Camões i Goethe, en serien mostres genuïnes, ja que la seua consideració de grans clàssics es troba en bona part motivada per la voluntat de demostrar la superioritat cultural a escala global (Dović i Helgason, 2017, p. 67), i la voluntat d'aconseguir l'imprescindible «reconeixement per part de les altres nacions (literàries) a fi d'acabar ingressant dins del club prestigiós dels "Clàssics de la literatura universal"» (Radatz, 2014, p. 510).

Són fets ben coneguts que l'Estat espanyol va ordenar el 1905, tercer centenari del *Quijote*, que cada municipi dedicara una plaça o carrer a Cervantes, i que, el 1991, va crear l'Institut Cervantes per promoure internacionalment la llengua i la literatura espanyoles. També és ben sabut que la Societat Dante Alighieri, l'Institut Camões o el Goethe-Institut són les institucions encarregades de difondre arreu del món la llengua i la literatura italiana, portuguesa i alemanya, respectivament. En l'àmbit catalanoparlant, és l'Institut Ramon Llull l'encarregat de les mateixes comeses —en aquest cas, s'ha triat un nom de prestigi internacional més conegut a l'exterior pel seu pensament filosòfic que per la seua obra literària. Els exemples es podrien repetir *ad infinitum*. En tot cas, és evident que la tria dels escriptors clàssics té també la finalitat de prestigiar i de visibilitzar la cultura pròpia —i, per extensió, la nació— de cara a l'exterior de la comunitat lingüística.

Els clàssics, per tant, no ho són només per mèrits estrictament literaris, i posseeixen un doble valor: el d'autoafirmació nacional i el de projecció internacional. Ara bé, què passa quan un estat nació alberga al seu si una altra nació que no reconeix i, per tant, que no considera com a representant de la cultura estatal? Pot un escriptor arribar a ser qualificat com a clàssic si pertany a una nació literària no reconeguda, desproveïda del patrocini estatal i, fins i tot, sotmesa a polítiques lingüístiques i culturals uniformitzadores durant segles? El factor lingüístic esdevé ací decisiu, ja que sols l'adopció de la llengua d'estat com a llengua literària —i, per tant, l'abandonament de la pròpia— podrà obrir-li les portes a ser considerat, en el millor dels casos, aspirant a clàssic.

Veiem-ho encara millor acostant-nos momentàniament al cas espanyol. En el context de dictadura franquista glotofàgica en què va viure Fuster, figures insignes com ara Rosalía de Castro o Jacint Verdaguer eren integrades en el discurs oficial com a clàssics espanyols, esborrant així la seua llengua i procedència. Però tampoc actualment són considerats com a clàssics representants d'un estat plurinacional i plurilingüístic. En el millor dels casos, són relegats a clàssics merament regionals o locals (Radatz, 2014), que mai no seran presentats a l'exterior com a clàssics propis.

Encara podem veure més nítid aquest lligam entre llengua, nació i clàssics si retrocedim momentàniament a l'època immediatament posterior al *Tirant*, quan el caràcter plurinacional de la monarquia hispànica encara pogué permetre's l'assimilació de les *Obres* de Marc i del *Tirant lo Blanc* prèvia traducció al castellà. Així, Ausiàs Marc passà a ser conegut com a Oseas Marco, i el *Tirante el Blanco*, la traducció castellana del *Tirant*, perdé el nom del seu autor, Joanot Martorell, i ometé la seua llengua originària. Un mateix fenomen es produí a Itàlia, on també es publicà en italià un *Tirante il Bianco* anònim i desproveït de la més mínima al·lusió al català original. I encara es podria afegir, en certa manera, a la nòmina d'escriptors precoçment transculturats —seguim la terminologia d'Antoni Ferrando i Miquel Nicolás (2011, p. 204-211 i 237)— el nom de Ramon Llull, transformat en Raimundus Lullius o, en tot cas, en Raimundo Lulio. Al segle xx, si examinem la presència de la cultura catalana a l'exterior, observarem que hi ha un interès per la figura de Ramon Llull. Només cal pensar en la labor investigadora del Raimundus Lullus Institut, de la Universitat de Friburg, a Alemanya. El nom d'aquest institut s'explica per l'admiració per Llull com a filòsof, una faceta de l'escriptor mallorquí que és, per cert, de les que més va atraure Fuster (Ferrando, 2017). Llull escriví en català només una part de la seua obra i fins al segle xx a penes se'l va traduir al castellà, cosa que explica que no se l'haja considerat gaire a l'Estat espanyol, fora de casa. No és el cas del *Tirant*.

L'obra de Martorell va tornar a ser valorada sobretot al segle xx, durant la dictadura, gràcies a l'atenció que li van prestar erudits i escriptors de llengua cas-

tellana, com Dámaso Alonso o Mario Vargas Llosa. Aquesta revaloració anava estretament lligada a l'admiració que Cervantes manifestà professar-li en les pàgines del *Quijote* i es traduí en diverses reedicions, més o menys modernitzades, de l'edició castellana de Diego de Gumiel, de 1511, i en la inclusió de l'obra en estudis i edicions d'altres novel·les cavalleresques, totes en llengua castellana. Corria, doncs, el perill d'una desnacionalització del *Tirant*. La diferència respecte de segle anteriors era que ara sí que s'havia recuperat el nom de l'autor, Joanot Martorell. Però l'admiració per l'obra no s'ha traduït en una assumpció de Martorell com a clàssic d'un estat plurinacional al costat de Cervantes. Martorell continuava, i continua, diluït dins d'una cultura dominant i, doncs, invisibilitzat internacionalment.

Arribats ací, ja podem intuir que un jove Fuster, ja conscienciat lingüísticament, no podia romandre indiferent no sols davant el procés de desnacionalització del *Tirant*, sinó davant la ignorància entre els mateixos catalanoparlants.

PER QUÈ EL *TIRANT* COM A CLÀSSIC PER ANTONOMÀSIA

Com ja s'ha dit, Fuster s'interessà pel *Tirant* pràcticament tota la vida, i se n'autodesignà un «lector curiós», és a dir, un lector que es mira l'obra des de la perspectiva de l'assagista que es recrea en aquells aspectes que més li atrauen, i no com un historiador de la literatura en el sentit estricte.

La primera impressió que Fuster manifesta del *Tirant*, en l'article «Hipòtesi sobre el *Tirant*» (1953), és que l'obra té «un pes nacional incontestable», és a dir, que reflecteix un moment important dins de la història col·lectiva dels valencians: «La constant al·lusió, velada o deformada, a la nostra epopeia llevantina, dona a la novel·la un pes nacional incontestable» (Fuster, 1953, p. 199). Resulta simptomàtic que aquest primer article que li dedica siga una lectura més inclinada a indagar en la «circumstància cultural» i en «la dimensió política oculta» que no a fer-ne un comentari estrictament literari. Paradoxalment, segons l'assagista —i en aquells moments encara poeta— el *Tirant* «corona el moment de màxima esplendor de la literatura catalana» i és alhora «reflex d'una descomposició interior», de la «postergació política de la Corona d'Aragó», del «fracàs nacional», perquè l'obra seria ja una evocació de la «glòria» passada (Fuster, 1953, p. 200). Es tracta d'una lectura històrica clarament influïda pels pocs materials historiogràfics de què disposava als anys cinquanta, en concret, per la historiografia nacionalista del Principat, encapçalada en aquell moment per Ferran Soldevila, que insistia en la decadència de Catalunya a partir del veredict de Casp (1412). En qualsevol cas, si el conjunt de l'obra fusteriana pot considerar-se una reflexió contínua sobre la identitat dels valencians, el *Tirant* seria per a ell un document clau per a entendre'ns com a poble i que podria contribuir a la reconstrucció de la memòria

històrica dels catalanoparlants actuals, a recordar-los —o a descobrir-los— la normalitat política i cultural de la comunitat lingüística catalana a l'època medieval que va fer possible aquell producte. Sorgida en un moment històric vist com a esplendorós, la novel·la podria servir, per tant, per a suscitar l'orgull idiomàtic i la cohesió nacional d'una comunitat lingüística que, en ple franquisme, maldava per subsistir.

Fuster també s'adonà prompte de la indubtable projecció internacional del *Tirant*, superior a la de Lull o a la de Marc, ni que fora mediatitzada pel filtre castellà. En concret, li atreia resseguir la circulació europea de la novel·la a partir del segle XVI, ja que fou traduïda almenys al castellà, l'italià i el francès, i arribà així a tenir lectors de renom com Miguel de Cervantes o d'altres provinents de cercles aristocràtics, com Isabel d'Este, marquesa de Màntua, o l'emperadriu Caterina de Rússia, aquesta ja al segle XVIII. Fou un aspecte de l'obra que explotà sobretot en escrits i conferències de caire més aviat erudit i que li serví també per a prestigiar la novel·la tant en l'àmbit nacional com internacional. En realitat, resseguir les vicissituds de la novel·la des de l'edat moderna fins al segle XX no fou només una indagació motivada per l'àvida curiositat intel·lectual, sinó que li serví per a fonamentar la seua proposta de convertir l'obra en un clàssic europeu, i no només català.

LA REIVINDICACIÓ NECESSÀRIA DEL *TIRANT*

El potencial del *Tirant* com a clàssic està avui fora de dubte. Però, a Fuster, li calgué reivindicar-lo. Ja des dels inicis dels anys cinquanta, desplegà en algunes tribunes de la premsa valenciana —controlada pel franquisme sociològic i escrita en castellà, evidentment— una veritable campanya d'informació i de propaganda de la novel·la per suscitar l'interès dels lectors. Certament, s'interessà per altres escriptors valencians del segle XV —els ja esmentats Vicent Ferrer, Ausiàs Marc, Jaume Roig, Joan Roís de Corella i Isabel de Villena— però sempre de forma puntual. L'atenció reiterada al *Tirant* demostra l'interès per a destacar-ne la singularitat i la rellevància. Els articles buscaven donar a conèixer aspectes sobre la novel·la i el seu context que pogueren encuriosir o atraure els lectors, com ara la procacitat, l'erotisme, les formes de vida de la cavalleria o la recepció de la novel·la entre les dones nobles de l'època.

Però si Fuster insistí estratègicament en un aspecte, aquest fou, sense dubte, el de relacionar el *Tirant* amb el *Quijote*, sabedor que aquesta obra sí que era àmpliament coneguda pel públic i que no podria suscitar reticències entre els seus paisans mentalment castellanitzats. Per això sempre valorà positivament les lectures comparatistes que van fer de sengles novel·les filòlegs i escriptors externs a la cultura catalana, com els ja esmentats Dámaso Alonso i Mario Vargas Llosa.

Articles com «Cervantes y el *Tirant*»³ o «Martorell, caballero y burgués»⁴ en són una bona prova.

Més endavant, en l'article «Un altre centenari a punt: el de Joanot Martorell» (1968), ell mateix criticarà la recurrència d'aquest recurs comparatiu: «Estem tan endimoniadament provincianitzats, que, per a ponderar el valor del *Tirant*, trobem imprescindible d'acudir al testimoni de Cervantes» (Fuster, 2011, p. 555). I s'inclinarà, cada vegada més, a incitar a la lectura del *Tirant* com a deure cívic i patriòtic de tots els catalanoparlants:

Hem de llegir el *Tirant*. Els catalans, els qui parlem en català, hauríem de llegir *Tirant lo Blanc*, si més no, una vegada en la vida. Ens ho aconsella una premissa de fidelitat fonamental: la llengua. La llengua, i la literatura: o sigui, el patrimoni cultural col·lectiu. (Fuster, 2011, p. 555)

Un altre dels aspectes en què Fuster insistí, per congruència amb els seus postulats, fou en la necessitat de disposar de noves edicions de la novel·la en la seua llengua originària:

Si no n'estic mal informat, avui, a les nostres llibreries, no podem adquirir un exemplar del *Tirant lo Blanc* amb el text íntegre. [...] I jo em pregunto: ¿com pot funcionar una literatura, si els seus autors i els seus consumidors, sempre renovats, no tenen a l'abast —pagant el que sigui— un dels seus clàssics més importants? No, no pot funcionar massa bé... (Fuster, 2011, p. 553)

Un any després, i gràcies també a l'impuls del cinquè centenari de la mort de Martorell, Seix Barral en publicava una edició nova a Barcelona, a cura de Martí de Riquer, que Fuster ressenyà elogiosament.

En la invitació a la lectura als catalanoparlants, hi havia també la voluntat de compatibilitzar la defensa del caràcter valencià de la novel·la amb la seua presentació des d'una perspectiva pancatalana, superadora dels regionalismes mentals. I per això no s'estigué de criticar el desinterés pel clàssic dels escriptors catalans, ja que, segons la seua impressió (Fuster, 2011, p. 344) «El noranta-nou coma nou per cent dels novellistes catalans contemporanis no ha superat les dotze primeres planes del *Tirant* ni les del *Curial i Güelfa*» i, fins i tot, assegurà que «No cal fer judicis temeraris per afirmar que Maragall no havia llegit (o de passada) ni una mica d'Ausiàs Marc, i que el pobre senyor Oller ni tan sols no havia sentit parlar del *Tirant*».

3. Joan FUSTER (1955), «Cervantes y el *Tirant*», *Levante* (23 abril 1955).

4. Joan FUSTER (1955), «Martorell, caballero y burgués», *Levante*, suplement *Valencia* (16 setembre 1955).

Pel que fa als aspectes estrictament literaris, l'admiració de Fuster pel *Tirant* es relaciona amb aquells aspectes que el podien fer més atractiu per al lector contemporani i, doncs, amb la indispensable «vigència» —tornem a la paraula— d'uns valors perennes: l'amenitat, el llenguatge desimbolt, l'anticonvencionalisme moral, la modernitat de l'obra i la recepció favorable arreu del món europeu. Vet ací alguns dels seus judicis:

No diré que llegir-se el *Tirant* de cap a cap sigui una operació fàcil. Però tampoc no és gens difícil, i reserva prodigioses sorpreses d'amenitat, d'enginy i de passió humana. (Fuster, 2011, p. 554)

O:

Conté moltes pàgines avorrides [...]. Però en té moltes més que són alegres, incitants, còmiques, d'aguda penetració psicològica, de retrat social incisiu. I també algunes lleugerament pornogràfiques [...]. Tota l'obra, a pesar del seu fons diguem-ne «gòtic», respira una jocunda vitalitat, una desimboltura acolorida i gràcil, gairebé «renaixentista», que ens l'acosta a la sensibilitat «moderna». I els crítics ho han recalcat: *Tirant lo Blanc* és, exactament, una de les «primeres» novel·les modernes que es produeixen a Europa. (Fuster, 2011, p. 555)

Es tracta, per tant, d'atributs que podien fer del *Tirant* un llibre de consum més o menys regular, en oposició clara a la complexitat que ara i adés Fuster atribuïa a Marc o a la mentalitat medieval de Roig —és a dir, a la menor «vigència» de Roig—, considerats, tots dos, obstacles difícils de salvar.

CONCLUSIONS

Fet i fet, l'èmfasi de Fuster en el discurs del *Tirant* com a l'obra clàssica catalana per excel·lència s'ha de relacionar amb la seua convicció que calia un referent literari que contribuïra a la percepció unitària de la llengua i la literatura catalanes per part de tots els catalanoparlants i que es convertira en la millor targeta de presentació de cara a la comunitat internacional. I per mèrits literaris i extraliteraris, com hem vist, la novel·la de Martorell era per a ell l'aposta guanyadora; una novel·la que, en bona part gràcies als seus esforços, ja no seria percebuda com una obra anònima ni una obra escrita originalment en una llengua ignorada, sinó com una obra extraordinària escrita en llengua catalana.

BIBLIOGRAFIA

DOVIĆ, Marijan; HELGASON, Jón Karl (2017). *National poets, cultural saints: Canonization and commemorative cults of writers in Europe*. Leiden: Brill.

- FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2011). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- FERRANDO SIMÓN, Mireia (2017). «L'envergadura patètica del geni: Ramon Llull vist per Joan Fuster». *eHumanista/IVITRA*, vol. 11, p. 60-65.
- (2018). «Pseudònims i anònims de Joan Fuster en la revista *Verbo* (1946-1956)». *Revista Valenciana de Filologia*, vol. 2, núm. 2, p. 269-288.
- FUSTER, Joan (1953). «Hipòtesi sobre el *Tirant*». *Pont Blau*, núm. 11 (setembre), p. 198-201.
- (1978). *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Edicions 62. [1a ed., 1964]
- (2011). *Obra completa*. Vol. III: *Assaig II*. Ed. a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios. Barcelona: Edicions 62: Diputació de Barcelona; València: Publicacions de la Universitat de València.
- HOBBSAWM, Eric J.; RANGER, Terence (1983). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.
- RADATZ, Hans-Ingo (2014). «Clàssics” i “clàssics locals”: l'Europa de Roís de Corella i la dels estudiosos moderns (un assaig)». A: FERRANDO FRANCÉS, Antoni (ed.). *Joan Roís de Corella i el seu món*. València: Institució Alfons el Magnànim, p. 509-522.